

een inmiddels verzonken leescultuur, een leescultuur die even curieus als rijk blijkt te zijn geweest.

Frans Ruiter

K. P. Companje, *Convergerende belangen. Belangenbehartiging van de zorgverzekeraars in historisch perspectief, 1900-2001* (Zeist: Zorgverzekeraars Nederland in samenwerking met de Stichting historie ziekenfondswezen, 2001, xiii + 532 blz., ISBN 90 75149 013 X).

K. Horstman, *Public bodies, private lives. The historical construction of life insurance, health risks, and citizenship in the Netherlands 1880-1920* (Dissertatie (bewerkt) Maastricht 1996; Rotterdam: Erasmus publishing, 2001, 211 blz., €27,-, ISBN 90 5235 156 2).

In het algemeen kan worden gesteld dat ziekenfondsen, particuliere ziektekostenverzekeraars en levensverzekeringsmaatschappijen gebaat zijn bij grote aantallen verzekerden die liefst niet allemaal even oud, laat staan even ziek of gebrekkig zijn. De vele honderden verzekeringsmaatschappijtjes die in de negentiende eeuw als de spreekwoordelijke paddestoelen uit de Nederlandse grond schoten, confluëerden in de loop van de twintigste eeuw langzaam maar zeker tot een handvol grote instellingen met honderdduizenden verzekerden. Hoewel men zich gemakkelijk kan voorstellen dat de list der rede hier een duidelijk bevorderende rol kon spelen, is het proces van samenvloeien moeizaam verlopen: geld, macht en ideologische tegenstellingen speelden juist in deze wereld van premies en polissen een belangrijke rol.

Over de geschiedenis van deze bijzondere hoek van de zich ontwikkelende verzorgingsstaat is in de laatste jaren al vaker geschreven. Zo bijvoorbeeld door de historicus K. P. Companje, die in 1997 promoveerde op een zeer uitvoerig en gedetailleerd onderzoek naar de belangenstrijd tussen artsen en verzekeraars (*Over artsen en verzekeraars. Een historische studie naar de factoren, die de relatie ziekenfondsen-artsen vanaf 1827 op landelijk en regionaal niveau hebben beïnvloed* (Utrecht, 1997)). Een jaar eerder promoveerde de maatschappijwetenschapper K. Horstman te Maastricht op een studie die beschrijft en vooral ook analyseert welke rol artsen hebben gespeeld bij de opkomst en ontwikkeling van de levensverzekering. (*Verzekerd leven. Artsen en levensverzekeringsmaatschappijen 1880-1920* (Amsterdam, 1996).)

Nauwelijks vier jaar na zijn promotie komt Companje thans met een nieuwe studie. Deze gaat over de koepelorganisaties die de talloze, vaak minuscule en zeer lokaal werkzame ziekenfondsjes in het leven riepen om hun eigen belangen te behartigen in de strijd met overheden, artsen en concurrerende instellingen. De keuze van deze insteek mag zeker gelukkig worden genoemd; men kan zich immers voorstellen dat de overkoepelende organisaties een bindende functie vervulden en bijgevolg een belangrijke rol hebben gespeeld bij wat eerder het vervloeien van de diverse instellingen werd genoemd.

Het lijkt hier niet de plaats om nader in te gaan op de vraag hoe de huidige nationale koepel van zorgverzekeraars, de door de liberale politicus Wiegel aangevoerde Zorgverzekeraars Nederland, is ontstaan uit een veelheid van fuserende, maar soms ook weer scheidende stichtingen, federaties, verenigingen, unies en contactorganen. Volstaan zij met de mededeling dat de auteur zich een gedegen geschiedkundige betoont die niet bang is voor een grote hoeveelheid ambachtelijk werk. Zijn boek laat zich ook goed lezen.

Van dit boek bestaat een wetenschappelijke, geannoteerde editie en een publicatie bestemd voor een algemeen publiek. De wijze waarop deze laatste editie (welke ter recensie werd aangeboden) is vorm gegeven, zal menig vakgenoot doen watertanden. Het boek is een meer-

kleurendruk op dik en deftig glanzend papier. De tekst is doorschoten met talrijke afbeeldingen en het geheel is prachtig gebonden in een harde, linnen kaft. Zou men kritiek op het werk willen uitoefenen, dan kan men deze richten op het feit dat de maatschappelijke en vooral ook de politieke context waarin het betreffende deel van het verzekeringswezen zich ontwikkelde betrekkelijk weinig aandacht krijgt. Gaarne zou men bijvoorbeeld hebben vernomen waarom minister Veegens (die Abr. Kuyper, nadat diens kabinet was gevallen, in 1905 opvolgde) zijn zo belangrijke ontwerp van een wet op het ziekenfondswezen niet door de Tweede Kamer kreeg. Eveneens zou men, om een ander voorbeeld te noemen, wel eens willen weten waarom in een recenter verleden staatssecretaris Simons voor een maar matig doordacht plan wel de nodige steun in het parlement kreeg. Meer in het algemeen zou men kunnen stellen dat de auteur royaal aandacht besteedt aan het verzamelen van het feitenmateriaal, maar dat zijn interpretaties vrij sober zijn.

Het omgekeerde verwijt zou men, afhankelijk van zijn opvatting over het beoefenen van de geschiedenis, aan Klazien Horstman kunnen maken. Zoals hierboven reeds werd gemeld, promoveerde deze auteur in 1996 in Maastricht op een poging om inzicht te verwerven in de vraag hoe artsen in de late negentiende eeuw betrokken raakten bij de ontwikkeling van de levensverzekering — een ander onderdeel van de groeiende sector van zorgarrangementen. De studie is thans dankzij een NWO-subsidie ('translation-grant') in het Engels vertaald. De werkwijze van de sociologe Horstman is geheel anders dan die van de historicus Companje. Laat laatstgenoemde de methodologische vooronderstellingen van de onderzoeker onbesproken, eerstgenoemde begint haar studie met de constructie van een heuristisch kader dat stevig gefundeerd wordt in hedendaagse maatschappijwetenschappelijke inzichten. Horstman stoelt haar onderzoek op de denkbeelden van de als socioloog bekend geworden filosoof N. Elias die onder meer in zijn hoofdwerk, *Ueber den Prozess der Zivilisation* (1939) een beeld ontwerpt van de samenleving als een voortdurend veranderend netwerk van interdependentie, dat wil zeggen wederzijds afhankelijke actoren. Deze 'figuratietheorie' (Elias zelf sprak overigens liever van processociologie) gebruikt Horstman om tijdens het onderzoek niet te worden meegesleurd door de vaak verkondigde gedachte dat artsen als professionals nu eenmaal veel macht hadden en dat ze daarom in staat waren de bouw van verzorgingsarrangementen, casu quo levensverzekeringen, krachtig te beïnvloeden. Macht is naar de inzichten van Elias geen eigenschap van mensen of groepen, maar van de relaties tussen mensen die in zekere zin tot elkaar veroordeeld zijn. Wie meer autonomie verwerft, wordt daarom vaak ook door meer banden gebonden. Tegen deze achtergrond laat de auteur zien hoe arts en levensverzekering zich in een doorgaand spel van interacties ontwikkelden. Het zal de lezer niet verbazen dat de geschiedenis voor de onderzoekster alles behalve een gedetermineerd proces is. Zij is 'open ended' en haar loop kan door mensen worden beïnvloed, zij het slechts zeer ten dele: mensen handelen (naar een bekend woord van Marx) vanuit half begrepen omstandigheden en bereiken doelen die ze hoogstens ten dele beoogden.

Bijzondere aandacht besteedt Horstman aan het verschijnsel kennis. Voor dit onderdeel van haar studie maakt de auteur gebruik van moderne wetenschapsfilosofische inzichten zoals die verkondigd worden door onder anderen Bruno Latour. Die stelt dat de relatie tussen wetenschap en maatschappelijke praktijk niet louter kan worden gekenmerkt door een diffusie van kennis vanuit het laboratorium naar de praktijk. Eerder is sprake van een 'translatie', waarbij ware kennis niet wordt gevonden, maar kennis in de praktijk wordt waargemaakt. Met deze sociaalconstructivistische zienswijze als vertrekpunt, richt Horstman zich op het verband tussen medische kennis en de opkomst van het verzekeringswezen. Vaak, zo schrijft zij, wordt

gesteld dat de artsen het verzekeringswezen konden beïnvloeden omdat ze macht hadden die stoelde op hun specialistische kennis. Empirisch onderzoek laat echter zien dat de kennis die de artsen in de eerste jaren te bieden hadden, nauwelijks geschikt was voor toepassing buiten het curatieve domein. Bruikbare kennis moest in de interactie tussen verzekeraars, hun medisch adviseurs, de keuringsartsen en andere betrokkenen ontwikkeld worden.

Zoals reeds werd aangestipt, is ook op dit onderzoek kritiek mogelijk. Vroeg de lezer zich bij Companje soms af wat er achter de feiten stak, bij Horstman voelt hij zo nu en dan de vraag opkomen wat er nu eigenlijk precies is gebeurd. Vaak baseert de auteur zich op geschriften die niet méér weergeven dan wat de tijdgenoten in het kader van bepaalde onderhandelingen als geschikte argumenten naar voren brachten. Op pagina 61 stelt de auteur dat de medisch adviseurs er hygiënistische denkbeelden op nahielden en dat ze de maatschappijen daarom zagen als 'symbols of social progress because they contributed to poor relief and therefore, indirectly at least, to public health as well.' Het zou wel kunnen, denkt de lezer, maar als hij dan het zeer gezaghebbende, meer dan duizend bladzijden tellende *Handboek der openbare gezondheidsregeling* (1872) onder redactie van de hygiënist L. Ali Cohen opslaat, blijkt het woord levensverzekering niet eens voor te komen. Bovendien wekken kleine slordigheden soms argwaan in de sfeer van de ambachtelijkheid: op pagina 87 ontmoet men bijvoorbeeld een zekere 'Amsterdam professor Van Pel' — een medicus wiens naam in biografische woordenboeken niet voorkomt. Ging het om de bekende Amsterdamse medisch hoogleraar P. K. Pel (1852-1919)? Of wordt de arts L. Pel (1882-1936) bedoeld? Het valt moeilijk op te maken, want de auteur laat bij vrijwel alle in het boek figurerende medici de voorletters weg en betitelt hen kortweg als 'Dr'.

Niet in de laatste plaats kan men zich afvragen waarom de auteur zo weinig zegt over de ervaringen die ze met haar zo zorgvuldig gebouwde, heuristische, maatschappijwetenschappelijke en wetenschapsfilosofische raamwerk heeft opgedaan. Wie een theorie gebruikt als bril om naar de werkelijkheid te kijken, ziet zuiver theoretisch natuurlijk uitsluitend hetgeen die bril zichtbaar maakt. In de praktijk dringen zich echter niet zelden vanuit de werkelijkheid beelden op die niet bij de vooronderstellingen passen. Gaarne had men daar iets over vernomen. Wellicht was zo meer duidelijkheid ontstaan omtrent de vraag waarom interpretaties soms zo ver uiteen liggen. Hoezeer die kunnen divergeren, moge blijken uit een klein voorbeeld. Companje schrijft over de vroege particuliere verzekeraars ietwat smalend dat ze in hun wervingscampagnes hoog opgaven van hun sociale bewogenheid, maar dat de beruchte kleine lettertjes in een andere richting wezen. (101) Horstman meent daarentegen dat de levensverzekeraars (hetgeen natuurlijk niet precies hetzelfde is) wel degelijk het algemeen belang probeerden te dienen. (60)

Deze kanttekeningen nemen niet weg dat Horstman belangrijk werk heeft verricht dat een bestudering in ruime (en zeker niet alleen historische) kring alleszins verdient. Ietwat spijtig is het derhalve dat de vertaling van het proefschrift, die (ver)taalkundig gezien ongetwijfeld in orde is, droog en taai moet worden genoemd. Het Engels (dat al te vaak gegoten wordt in de lange zinnen plus bijzinnen waar die taal zich niet voor leent) laat weinig over van de grote taalvaardigheid waarover de schrijfster van het proefschrift bleek te beschikken. Haar zorgvuldig gekozen woorden en elegant gebouwde zinnen zijn verdwenen en zo ook de soms geestige en altijd treffende citaten die het origineel sieren. Gelukkig is het oorspronkelijke proefschrift ook nog verkrijgbaar.

E. Buyst, M. Goossens, L. van Molle, *CERA 1892-1998. De kracht van coöperatieve solidariteit*, H. van der Wee, ed. (Antwerpen: Mercatorfonds, 2002, 492 blz., ISBN 90 6153 489 5).

De opmerkelijke treinreiziger vanuit Nederland naar Antwerpen kent ongetwijfeld het gothische silhouet van de Onze Lieve Vrouwe kathedraal in deze stad, geflankeerd door de robuuste twintigste-eeuwse boerentoren met op de top een letterbeeld. Deze reiziger zal hebben opgemerkt dat sinds enige jaren de letters KB op de toren zijn veranderd in KBC. Achter deze simpele verandering ligt een geschiedenis en het onderhavige, prachtig vormgegeven boek behandelt in het bijzonder de lotgevallen van de instelling die schuilgaat achter de C, maar ook een klein beetje de geschiedenis van het instituut achter de B van nu. De historie van de letters is recent en ongecompliceerd: aanvankelijk stond KB voor Kredietbank maar sinds het samengaan in 1998 van deze bank met de verzekeraar ABB of Assurantie van de Belgische Boerenbond en de spaarinstelling CERA is in het letterwoord, zo wordt aan het eind van dit boek onthuld, elk der fusiepartners vertegenwoordigd. In feite ontstond daarmee de enige overgebleven Belgische bank met onmiskenbare Vlaamse wortels. Voor de in oorsprong coöperatieve spaarinstelling voor het agrarische platteland, sinds halverwege de jaren tachtig van de vorige eeuw CERA genoemd, is daarmee ook het natuurlijk eindpunt gegeven. Het beginpunt in 1892 is eveneens duidelijk gemarkeerd als een ideële en economische belangenorganisatie, voortgekomen uit de katholieke Boerenbond.

Dit boek beschrijft met oog voor pikante details de wordingsgeschiedenis van het coöperatieve spaarwezen in België. Hierin worden drie episoden onderscheiden, elk behandeld door een afzonderlijke auteur, waarbij het verschil met Nederland opvalt. De beginjaren omvatten het tijdvak 1892-1934 en eindigen dramatisch, zoals de Leuvense hoogleraar in de geschiedenis van de jongste tijd Van Molle overtuigend en gedocumenteerd laat zien. De middenperiode 1935-1967 belichaamt de heropstanding van de oude idealen van Raiffeisen en het langzame herstel tot instelling van nationale betekenis, vaardig in beeld gebracht door de eveneens Leuvense historica Goossens. Het slotakkoord betreft de laatste dertig jaar van CERA en is van de hand van de Leuvense hoogleraar economische geschiedenis Buyst. Hij schetst met gepaste distantie het pad van de groei naar een moderne levensvatbare 'bancassurance'; alleen de uitleg bij het nieuwe letterwoord lijkt een overigens vergeeflijke buiging naar de opdrachtgeefster van deze geschiedschrijving. Geheel in stijl van de beschreven instelling is ook dit een Leuvense onderneming geworden, die niettemin ook voor Nederlanders interessant is omdat zij laat zien hoe financiële instellingen op principieel verschillende juridische grondslag, namelijk de coöperatieve en vennootschappelijke rechtsvorm, in elkaar geschoven worden.

België kent binnen de westerse wereld vanouds een ontwikkelde spaarcultuur en daarmee samenhangend een hoge macro-economische spaarquote. Ten dele is dit ongetwijfeld een uitvloeisel van het succes van de in 1864 door de liberale overheid begonnen Algemene spaar- en lijfrentekas of ASLK. Deze instelling beoogde, mede door inschakeling van de postkantoren, het sparen van de kleine man aan te moedigen om daardoor zo veel mogelijk de slapende gelden te activeren ten behoeve van de kapitaalvorming of investeringen in productiemiddelen. Deze ASLK had in 1890 reeds een spaarmarktaandeel van negentig procent maar bereikte niet de agrarische bevolking. Zij bleef vooral een instelling voor de 'petite bourgeoisie'. De bestaande commerciële en coöperatieve volksbanken boden bovendien geen soelaas voor de kredietbehoeften van de landbouw en kleine middenstand, destijds in het Vlaamse deel van België gezien als de ruggengraat van de katholieke kerk.

Onder inspiratie van de encycliek *Rerum Novarum* uit 1891 en het motto eenheid maakt macht begon onder leiding van het Belgische katholieke agrarische bolwerk de Boerenbond